

Recenzja rozprawy doktorskiej

mgr Agnieszki Batko

“The multi-level approach to the reconciliation process in Northeast Asia. The case of Japan and the Republic of Korea” (Proces rekonyliacji w Azji Północno-Wschodniej w ujęciu wielopoziomowym.

Przypadek Japonii i Korei Południowej)

Praca napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Andrzeja Mani oraz promotora pomocniczego dr hab. Marcina Grabowskiego na Wydziale Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu

Jagiellońskiego

Poniższa recenzja została przygotowana zgodnie z art. 6 ust. 4 rozporządzenia MNiSW z dnia 26 września 2016 r. w sprawie szczegółowego trybu i warunków przeprowadzania czynności w przewodzie doktorskim, w postępowaniu habilitacyjnym oraz w postępowaniu o nadanie tytułu profesora (Dz.U. z 2016 r. poz. 1586) w celu przeprowadzenia szczegółowo uzasadnionej oceny, czy rozprawa doktorska mgr Agnieszki Batko spełnia warunki określone w art. 13 ust. 1 Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. z 2014 r. poz. 1852 z póź. zm.). Poniższa ocena zawiera zatem odpowiedzi na następujące pytania:

- 1) Czy rozprawa doktorska stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego?
- 2) Czy Kandydatka wykazuje się ogólną wiedzą teoretyczną w danej dyscyplinie naukowej?
- 3) Czy Kandydatka posiada umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej?

Przedłożona do recenzji rozprawa, napisana w języku angielskim, obejmuje w części merytorycznej wstęp, pięć rozdziałów oraz zakończenie. Natomiast część uzupełniająca składa się ze spisu rysunków, tabel, map i ilustracji oraz bibliografii, która podzielona jest na dziesięć kategorii (wywiady, monografie, prace zbiorowe, rozdziały w pracach zbiorowych, artykuły w recenzowanych czasopismach, raporty think tanków i NGO, artykuły online, hasła ze słowników, strony internetowe), w tym siedem podkategorii pod hasłem: dokumenty (archiwa, traktaty i porozumienia, akty prawne i sądownicze, wysłuchania, raporty, dane statystyczne, komunikaty prasowe). Całość rozprawy doktorskiej (część merytoryczna i uzupełniająca) obejmuje 291 stron.

Ocena oryginalnego rozwiązania problemu badawczego

Ocena oryginalnego rozwiązania problemu badawczego zostanie przeprowadzona według następujących kryteriów. Czy został określony cel pracy? Czy problem został właściwie ujęty oraz poprawnie przełożony na serię pytań szczegółowych? W jaki sposób zostały sformułowane hipotezy badawcze? I czy przeprowadzone badanie pozwoliło rozwiązać postawiony problem badawczy w sposób oryginalny?

Odpowiedź na powyższe pytania jest zasadniczo pozytywna. Przedmiotem dysertacji jest proces rekonyliacji międzypaństwowej na przykładzie relacji Korei Południowej z Japonią w latach 1989-2019. Przede wszystkim należy zauważyć, że jest to problem niezwykle ważny i aktualny, a także wywołujący gorące spory oraz bardzo silne emocje nie tylko wśród polityków i aktywistów, ale także badaczy tego przedmiotu. Doktorantka jest jak najbardziej tego świadoma i sama podkreśla problemy z tym związane (str. 21). Docenić należy jej próbę zdystansowania się do przedmiotu analizy i obiektywnego przedstawienia wydarzeń, co szczególnie dobrze widać na przykładzie historycznego opisu relacji japońsko-południowokoreańskich zarysowanych w rozdziale 2. Za trochę mniej udaną uznaję analizę organizacji

społeczeństwa obywatelskiego (być może ze względu na przyjętą perspektywę badawczą), o czym piszę dokładniej w odniesieniu do przedstawionego modelu rekonyliacji.

Cel pracy został jasno przedstawiony we Wstępie (str. 8-12; oraz podsumowany we Wnioskach, str. 247) jako analiza mechanizmu rekonyliacji (pojednania) z perspektywy wielopoziomowej oraz wskazanie sposobów przewyższania sporów międzypaństwowych szczególnie w sytuacji zaostrzonych relacji dwustronnych. Termin „wielopoziomowość” został przez Doktorantkę zdefiniowany jako odnoszący się do trzech poziomów analizy: rządowego, społecznego i regionalnego, z których każdy zdominowany jest przez różnych aktorów. Pierwszy poziom relacji międzyrządowych obejmuje oficjalną politykę dot. rekonyliacji i stosunki dwustronne pomiędzy zwaśnionymi państwami; drugi poziom społeczny dotyczy organizacji społeczeństwa obywatelskiego zaangażowanych w sporne kwestie historyczne, a trzeci poziom regionalny odnosi się do innych podmiotów, takich jak organizacje międzynarodowe czy inne państwa, które mogą mieć wpływ na proces rekonyliacji. Te trzy poziomy analizy posłużyły jej do budowy analitycznego modelu rekonyliacji, który uważam za największy wkład naukowy niniejszej rozprawy. Ponadto, warto zwrócić uwagę, że Doktoranta formuje cel w kategoriach preskryptywnych, tzn. zaproponowania „sposobów wspierania pojednania poprzez zaangażowanie szerszego spektrum aktorów” (str. 10).

W odniesieniu do tak ujętego celu Doktorantka formułuje serię siedmiu pytań szczegółowych (str. 11), które odnoszą się do głównych czynników i ich kierunków oddziaływania w procesie rekonyliacji, przyczyn braku pojednania w relacjach japońsko-południowokoreańskich, roli transnarodowych organizacji społeczeństwa obywatelskiego (OSO) oraz Stanów Zjednoczonych w procesie pojednania, a także konsekwencji historycznych sporów między Japonią a Koreą Południową dla sytuacji w Azji Północno-Wschodniej. Pytania badawcze zostały poprawnie formułowane i niewątpliwie dotyczą ważkich spraw. Pewne zastrzeżenie budzi tylko sposób sformułowania pierwszego pytania w kategoriach normatywnych (czy rekonyliacja powinna być uważana za mechanizm odgórny, ang. *top-down*). Pytanie normatywne są empirycznie nieweryfikowalne jako że dotyczą subiektywnych ocen tego, jak sprawy *powinny się* układać („RQ1: Assuming the dominant position of state actors in the international system, should interstate reconciliation be considered a top-down mechanism?”). Wystarczyłoby to pytanie przeformułować w następujący sposób: “Assuming the dominant position of state actors in the international system, is the interstate reconciliation a top-down mechanism?” lub “..., what is the role of the state in the reconciliation process?”. W ten sposób pytanie prowadziłoby do weryfikacji stanu faktycznego, czyli analizy sposobu funkcjonowania mechanizmu rekonyliacji na wybranym przykładzie (Japonii i Korei Południowej) oraz próby wyodrębnienia kluczowych czynników, które to umożliwiają lub utrudniają.

W odniesieniu do przedstawionych hipotez badawczych, zacznę od ogólnego stwierdzenia, że hipotezy mają odpowiadać na postawione wcześniej pytania (co Doktorantka czyni), ale też być ugruntowane w ogólnych teoriach danej dyscypliny, w tym wypadku SM lub szerzej nauk o polityce, lub ewentualnie opierać się na obserwacjach pewnych zachowań lub zjawisk politycznych. Przedstawione w niniejszej rozprawie hipotezy nie do końca spełniają te warunki i budzą pewne zastrzeżenia, co omówię na podstawie dwóch pierwszych hipotez.

Pierwsze pytanie badawcze (RQ1), które brzmi: „Zakładając dominującą pozycję podmiotów państwowych w systemie międzynarodowym, czy pojednanie międzypaństwowe powinno być traktowane jako mechanizm odgórny? – wyraźnie odnosi się do teorii realizmu w SM, a więc pierwsza hipoteza powinna zostać sformułowana w jej ramach. I tak, jeżeli zakładamy, że państwa zajmują dominującą pozycję w międzynarodowym systemie (zgodnie z teorią realizmu), to raczej należałoby wnioskować, że proces rekonyliacji zachodzi top-down, a następnie tę hipotezę zweryfikować. Negatywna weryfikacja hipotezy jest jak najbardziej przyjętą formą badania zjawisk. Formułując H1 Doktorantka natomiast przyjmuje nowe założenie odnoszące się do definicji rekonyliacji („Ostateczny cel pojednania, czyli zmiana we wzajemnym postrzeganiu,”) a następnie formułuje hipotezę („Ostateczny cel pojednania (...) nie może być osiągnięty w sposób odgórny”) i dalej ją rozwija w sposób, który sugeruje nawiązanie do teorii konstruktywistycznych (“pojednanie międzypaństwowe wymaga aktywnego zaangażowania obu

społeczeństw i powinno być przede wszystkim traktowane jako proces oddolny”). W ten sposób Autorka odnosi się w oczywisty sposób do wyników przeprowadzonej w pracy analizy, czyli do wniosków.

Druga hipoteza (H2) odnosi się zapewne do pytań 2 i 3 (RQ2, RQ3), jednak związek pomiędzy nimi jest niejasny. Poszczególne pytania badawcze brzmią następująco: “RQ2: Dlaczego dyskusja o rekuncjiacji w stosunkach japońsko-południowokoreańskich jest nadal aktualna?” „RQ3: Dlaczego podejmowane przez japońskich i południowokoreańskich przedstawicieli próby przezwyciężenia problemów historycznych nie zaowocowały dalszym zbliżeniem obu państw?” Natomiast hipoteza druga (H2) mówi, że: „Doświadczenie kolonizacji i okrucieństw Japonii wobec Koreańczyków jest wciąż mocno zakorzenione w koreańskiej tożsamości narodowej i stanowi główną przyczynę braku zaufania do Japonii w dzisiejszych czasach. Dlatego też, mimo stabilnych relacji między oboma państwami, brak wspólnie wynegocjowanych długoterminowych rozwiązań skutecznie pogarsza relacje dwustronne.” Czy zatem odpowiedź na pytanie 3 (RQ3) można rozumieć jako: powodem niepowodzeń podejmowanych prób jest brak zaufania do Japonii ukształtowany pod wpływem doświadczeń historycznych (kolonizacji i okrucieństw Japonii). Czy też: powodem niepowodzeń podejmowanych prób jest brak wspólnie wynegocjowanych długoterminowych rozwiązań? To drugie stwierdzenie jest w oczywisty sposób pozbawione sensu. Natomiast pierwsza odpowiedź różni się znaczenie od głównych tez i wniosków niniejszej rozprawy (choć doświadczenia historyczne są oczywiście ważne). Czy pytanie dotyczy braku zbliżenia czy też pogarszających się relacji? A jeżeli pogarszających relacji, to jak można mówić o stabilnych relacjach, itd. Podobne zastrzeżenia o braku jasności oraz logicznej spójności dotyczą pozostałych hipotez w odniesieniu do pytań badawczych (np. RQ4-5 i H3 oraz RQ6-7 i H4). Sposób sformułowania hipotez sugeruje, że Doktorantka wykorzystuje w nich rezultaty własnej analizy czyli wnioski, a nie buduje je w oparciu o uznane teorie SM. Nie mniej jednak, pomimo stosunkowo krytycznej oceny sposobu sformułowania hipotez, nie uważam tego elementu rozprawy za ważny z dwóch powodów. Po pierwsze, nauki społeczne i humanistyczne tym różnią się od nauk ścisłych, że „prawa” i „teorie” w nich występujące są względne i kontestowane, a więc sam wymóg formułowania hipotez powinien być traktowany swobodnie. Po drugie, jak widać w wielu pracach naukowych z obszaru SM, brak jest wypracowanych metod nauczania formułowania hipotez badawczych i stąd też ich ogromna różnorodność i dobrowolność, co w rezultacie prowadzi do pewnego zamieszania. W przypadku prac naukowych z obszaru nauk społecznych i humanistycznych, w tym nauk o polityce czy SM, dużo ważniejsza pozostaje kwestia, czy przeprowadzona analiza pozwala odpowiedzieć na postawione pytania, a co do tego nie mam wątpliwości w przypadku niniejszej rozprawy.

Reasumując, odpowiedź na kluczowe pytanie, czy przeprowadzone badanie pozwoliło rozwiązać postawiony problem badawczy w sposób oryginalny, jest zdecydowanie pozytywna. Doktorantka konstruuje wielopoziomowy model rekuncjiacji (*multilevel framework of reconciliation*) w oparciu o pewne założenia konstruktywizmu i neofunkcjonalizmu z teorii integracji regionalnej, zwłaszcza prac Gardniera Feldmana and S. E. Heo (str. 23, 61-64), co też stanowi jej największy oraz oryginalny wkład w rozwój wiedzy naukowej. Model ten pozwala na analizę problemu pojednania międzypaństwowego z pozycji wielu aktorów, w tym także podmiotów niepaństwowych i transnarodowych. Ponadto, jak zauważa sama Doktorantka w Podsumowaniu (str. 249-250), model ten przyczynia się do pogłębienia aktualnej wiedzy na temat rozwoju społeczeństwa obywatelskiego w Azji Północno-Wschodniej oraz debaty na temat użyteczności dominującej w SM teorii realizmu w analizie stosunków międzynarodowych w Azji Północno-Wschodniej. Zaproponowany model rekuncjiacji wymaga pewnych modyfikacji i dopracowania, o czym piszę poniżej, nie mniej jednak nawet w obecnej formie stanowi on oryginalny wkład naukowy Doktorantki, a ponadto, został skonstruowany w oparciu o wszechstronny i pogłębiony przegląd literatury przedmiotu z wielu dziedzin, jak zostanie to omówione w następnym punkcie.

Ocena ogólnej wiedzy teoretycznej w dyscyplinie nauki o polityce

Ocena ogólnej wiedzy teoretycznej w dyscyplinie nauki o polityce zostanie przeprowadzona według następujących kryteriów. Czy Doktorantka dobrze orientuje się w literaturze przedmiotu? Czy dotarła do wszystkich najważniejszych opracowań i źródeł? Czy wie, jaki jest najnowszy stan wiedzy naukowej i badań w wybranym obszarze? Czy zna i prawidłowo posługuje się siatką terminologiczno-kategorialną?

Czy prawidłowo wykorzystała w swoich badaniach uznane koncepcje teoretyczne? Czy podejmuje dyskusję z literaturą przedmiotu?

Odpowiedź na wszystkie te pytania jest zdecydowanie i jednoznacznie pozytywna. Tę część oceniam też najwyżej. Należy przy tym podkreślić, że recenzowana praca ma charakter teoretyczno-analityczny i mieści się w ramach dyscypliny nauki o polityce. Bardzo wysoko należy ocenić szeroki zakres problematyczny i dogłębność przeglądu literatury przedmiotu z pewnymi tylko wyjątkami i ograniczeniami, o których Doktorantka sama informuje (str. 20-21).

Przede wszystkim, mgr Batko bardzo szczegółowo i wyczerpująco omawia kluczową dla pracy koncepcję rekonyliacji w relacji do innych terminów takich jak przeprosiny, przebaczenie, kara (*retribution*), sprawiedliwość, czy pamięć (*rememberance*), wchodząc w polemikę na ponad dwudziestu stronicach (str. 22-43) z pracami bardzo wielu wybitnych i znanych badaczy. Lista jest doprawdy imponująca i zawiera w samym tylko tekście takie nazwiska jak np.: Nicholas Tavuchis, Lily Gardner Feldman, Jennifer Lind, John Torpey, David Crocker, Susan Dwyer, Seunghoon Emilia Heo, Ernesto Verdeja, Jeffrey Olick, Melissa Nobles, Janna Thompson, Jason Edwards, Robert Weyeneth, Trudy Govier, Wilhelm Verwoerd, Elazar Barkan, Alexander Karn, Ayse Zarakol, Michael Cunningham, Raymond Cohen, Alexis Dudden, David Levy and Natan Sznaider, Mark Amstutz, Yehudit Auerbach, Coleen Murphy, Wendy Lambourne, Janine Clark, Craig Blatz, Jonathan Fox, Olga Barbasiewicz, Daniel Chiriot, Shin Gi-Wook, Daniel Sneider, Tamaki Taku, Saitō Hiro, Yoshida Takashi, Phillip Seaton. Tak wszechstronne i wyczerpujące omówienie zagadnienia i dotychczasowych badań bez wątpienia należy bardzo wysoko ocenić.

Po drugie, Doktorantka wykazuje się dogłębną wiedzą z dziedziny teorii stosunków międzynarodowych (SM), omawiając kluczową kategorię międzypaństwową rekonyliacji w kontekście wszystkich najważniejszych nurtów badawczych SM (str. 43-52), w tym realizmu i neorealizmu (Robert Gilpin, Joseph M. Grieco, Stephen Walt), liberalizmu (Oliver Richmond, Andrew Moravcsik, Michael Doyle, Robert Keohane, Joseph Nye) oraz konstruktywizmu (Nicholas Onuf, Alaxander Wendt, Trine Flockhart, Ted Hopf). Ten ostatni Autorka wskazuje jako główne podejście badawcze, choć także zastrzega, że nacisk położy na kwestię aktorów biorących udział w procesie rekonyliacji raczej niż na zagadnieniu tożsamości, na której skupia się wielu konstruktywistów (str. 51). Ponadto, Doktorantka omawia także neofunkcjonalną teorię integracji regionalnej (str. 52-57), którą przyjmuje jako drugie najważniejsze podejście teoretyczne w analizie problemu rekonyliacji międzypaństwowej. Obie te perspektywy badawcze mają pomóc w ukazaniu sposobu, w jaki proces rekonyliacji może być rozwijany i podważyć istniejące normy, a także w celu określenia roli różnych aktorów w tym procesie (str. 52-53). Powołuje się przy tym na znanych badaczy takich jak Carsten Strøby Jensen, Tania Börzel, Ben Rosamond, Thomas Conzelmann, czy Thomas Gehring.

Dodatkowo wychodząc poza ramy wąsko pojmowanych teorii SM Doktorantka wykazuje się także szeroką wiedzą z dziedziny teorii społeczeństwa obywatelskiego (str. 181-185), omawiając dogłębnie takie pojęcia jak: globalne społeczeństwo obywatelskie, ponadnarodowe społeczeństwo obywatelskie (*transnational*), ponadnarodowe sieci rzecznictwa (*transnational advocacy networks*), korzystając i w tym przypadku z dorobku uznanych badaczy przedmiotu: Mary Kaldor, Kim Reimann, Margaret Keck, Kathryn Sikkink, Thomas Weiss, Leon Gordenker), w tym także prac skoncentrowanych na Japonii, Korei Południowej oraz ogólnie regionie Azji Północno-Wschodniej (Jennifer Chan, Chun Ja-hyun, Kim Reimann, Jeff Kingston, Robert Pekkanen, Tsujinaka Yutaka, David Chiavacci, Julia Obinger, Kamila Szczepańska) (str. 13-14).

Jak widać z powyższego opisu, znajomość przytoczonej literatury przedmiotu, koncepcji i teorii oraz zastosowanie powyższych odniesień teoretycznych i siatki kategorialno-pojęciowej dobitnie świadczy o orientacji Doktorantki w ogólnej wiedzy teoretycznej z zakresu nauki o polityce, w tym przede wszystkim stosunków międzynarodowych, społeczeństwa obywatelskiego czy procesu integracji regionalnej.

Ocena umiejętności prowadzenia samodzielnych badań naukowych

Ocena umiejętności Autorki prowadzenia samodzielnych badań naukowych zostanie oceniona według następujących kryteriów. Czy Autorka ma świadomość metodologiczną, właściwie dobrała i umiejętnie zastosowała metody, techniki oraz narzędzia badawcze? Czy przeprowadzona konceptualizacja i operacjonalizacja pojęć umożliwia prawidłową analizę wybranych zagadnień? Czy Autorka dotarła i prawidłowo wykorzystała materiały badawcze niezbędne do przeprowadzenia analizy i weryfikacji hipotez? Czy układ pracy i wewnętrzna struktura rozprawy są prawidłowe? Czy praca napisana jest w sposób jasny i zgodnie z zasadami warsztatu pisarskiego naukowca?

Ogólna ocena na powyższe pytania jest zasadniczo także pozytywna. Doktorantka niewątpliwie świadoma jest znaczenia metodologii naukowej, konieczności odpowiedniego doboru metod i narzędzi badawczych, a także artykulacji kryterium doboru studium przypadku, co przedstawia na początku pracy we Wstępie. Warto przy tym podkreślić, że praca ma charakter przede wszystkim teoretyczno-analityczny, podczas gdy element empiryczny (analiza relacji japońsko-południowokoreańskich) ma służyć weryfikacji skonstruowanego przez Doktorantkę wielopoziomowego modelu rekonyliacji. Struktura pracy odzwierciedla takie założenie. Rozdział 1 przedstawia bardzo dogłębny przegląd i analizę dotychczasowych badań dot. rekonyliacji z punktu widzenia najważniejszych teorii SM (realizm, liberalizm, konstruktywizm) poszerzonych o teorie społeczeństwa obywatelskiego oraz regionalnej integracji. Rozdział 2 zawiera historyczny opis relacji japońsko-południowokoreańskich, w tym analizę najważniejszych problemów historycznych w relacjach dwustronnych tych państw: *ianfu* (kobiet zmuszanych do prostytucji), przymusowej pracy oraz eksperymentów na ludziach przeprowadzanych przez japońską armię cesarską w czasie wojny w Azji i na Pacyfiku. Problemy te znajdują odzwierciedlenia w sporach dotyczących wizyt japońskich polityków w chramie Yasukuni oraz japońskich podręcznikach do historii. Kolejne trzy rozdziały analizują problem rekonyliacji według zaproponowanego modelu odpowiednio na poziomie międzyrządowym (rozdz. 3), społecznym (rozdz. 4) oraz regionalnym (rozdz. 5). Natomiast Zakończenie podsumuje całość w zwięzły sposób, choć stanowi on chyba najsłabszą część pracy, także pod względem językowym.

Przeprowadzona przez Doktorantkę konceptualizacja i operacjonalizacja głównych pojęć jest poprawna, choć budzi pewne wątpliwości. Przyjęta w pracy definicja rekonyliacji (przedstawiona w pełni dopiero na str. 60) jest bowiem bardzo szeroka. Brzmi ona następująco: „pojednanie międzypaństwowe będzie rozumiane jako długotrwały proces pomiędzy dwoma lub więcej aktorami państwowymi w systemie międzynarodowym, który obejmuje elementy przeprosin za dawne krzywdy, konsensus odnośnie prawdy, różne formy reparacji oraz element sprawiedliwości ponadnarodowej (*transnational justice*). Ostatecznym celem takiego procesu będzie wypracowanie przez obie strony wzajemnego zaufania i przewyżczenie kwestii historycznych, aby nie uciekać się do nich w celu osiągnięcia innych celów polityki wewnętrznej lub zagranicznej.” Takie terminy jak „sprawiedliwość ponadnarodowa” czy „wzajemne zaufanie” są na tyle szerokie, że mogą być trudne to weryfikacji i oszacowania. Zwłaszcza, że jak podkreśla sama Autorka (str. 59), proces rekonyliacji w tym ujęciu nie ma końca.

Oceniając formalny aspekt dysertacji można powiedzieć, że Doktorantka generalnie dobrze opanowała technikę pisanie prac naukowych. Struktura i wewnętrzny układ pracy, logika wyводу, sposób przywoływania i cytowania literatury są prawidłowe. Praca jest napisana zasadniczo poprawnym językiem, choć niektóre zdania i sformułowania wskazują niestety na brak korekty językowej przez native speaker (oprócz fragmentu 1.1. w rozdz. 5, który był wcześniej opublikowany). W pracy jest sporo drobnych błędów i nieścisłości, które wprawdzie nie wpływają na ogólną jakość pracy, nie mniej jednak utrudniają jej czytanie i rozumienie.

Podsumowując uwagi do punktu trzeciego niniejszej recenzji, można powiedzieć, że pod względem metodologicznym (projektowania i realizacji badania, wyboru metod i narzędzi badawczych), a także materiału badawczego, konceptualizacji i operacjonalizacji kluczowych pojęć i kategorii Doktorantka

wykazała się dobrą znajomością warsztatu naukowego oraz umiejętnością jego zastosowania. Stwierdzam zatem, że Doktorantka jest przygotowana do prowadzenia samodzielnych badań naukowych.

Uwagi

Poniżej znajduje się lista błędów, nieścisłości, innych uwag i pytań, którą zamieszczam mając nadzieję, że Doktorantka wykorzysta je przy przygotowywaniu rozprawy do publikacji.

Uwagi do modelu rekonyliacji

Przedstawiony przez Doktorantkę model rekonyliacji stanowi bezsprzecznie jej oryginalny wkład w rozwój wiedzy teoretycznej na temat procesu pojednania międzypaństwowego. Nie mniej jednak zastrzeżenie budzą przede wszystkim dwa aspekty. Po pierwsze, przyjęcie normatywnej i pozytywnie nacechowanej koncepcji społeczeństwa obywatelskiego i organizacji obywatelskich (OSO), a po drugie brak analizy roli mediów w procesie rekonyliacji, zwłaszcza że przedstawiona definicja zakłada zmianę wzajemnej percepcji. W odniesieniu do pierwszego punktu należy dodać, że badacze od lat wskazują na problem postrzegania społeczeństwa obywatelskiego w kategoriach normatywnych (J. Szacki, *Ani książkę, ani kupiec: obywatel*, Fundacja S. Batorego, 1997; M. Edwards, *Civil Society*, 3rd ed. Polity Press, 2014; H. Wiarda, *Civil Society*, Westview Press, 2003). Sama doktorantka także zwraca uwagę na te kwestie (str. 187, część 1.1.4), co niestety nie uchroniło jej od błędu. Normatywnie i aksjologicznie nacechowane podejście skutkuje konstrukcją definicji i modelu, które w swoich założeniach mają pozytywne „skrzywienie” na NGO. Czy organizacje społeczeństwa obywatelskie (OSO) nie mogą wprowadzać chaosu i zamieszania? Czy nie mogą utrudniać procesu rekonyliacji?

Metodologicznie, Autorka przeprowadziła w większości tylko wywiady z przedstawicielami NGOs, tłumacząc i przedstawiając ich „dobre” intencje, podczas gdy aktorzy rządowi zostają przedstawieni na podstawie przekazów medialnych i to głównie tych krytycznych, i z założenia przypisane są im „złe” intencje oraz partykularne interesy.

Str. 63: *“The second level concerns the people-to-people or societal relations. The actors deemed crucial within this dimension are non-governmental and civil society organizations, undertaking the initiatives to bring the nations of the two states closer. As mentioned before, this level can also include faith-based groups, engaged primarily in promoting aspects such as apology and forgiveness.”*

Str. 63: *“As a process, interstate reconciliation concerns the people of both nations primarily. Thus, civil society and religious organizations, which share the focus on building people-to-people connections, seem to be the most promising in transforming the relations between the respective societies.”*

Str. 220: *“official intergovernmental interactions are limited by respective national or corporate interests, which can also differ depending on which political party holds a majority at that point in time or when the general elections are to be held. However, these constraints are not in place when it comes to civil society, allowing for continuity in the process.”*

Str. 91: *“Although this account prevailed until the emperor’s death on 7 January 1989, the consecutive perception of Hirohito’s role in the Pacific war was put to scrutiny, both by scholars and, most importantly, by the citizens”.*

Czy są podstawy by twierdzić, że ocena obywatelska jest trafniejsza i ważniejsza niż specjalistyczna?

Organizacje społeczeństwa obywatelskiego jako siła utrudniająca proces rekonyliacji.

Str. 124: *“In ROK, the project implementation was carried out between 1997 and 2002 and initially seven survivors accepted the money from the [Asian Women] Fund, consequently facing backlash from activists in the country.”*

Str. 141: *“pressure from civil society actors, president Moon made a controversial decision to dissolve the Reconciliation and Healing Foundation, established as a result of the 2015 Agreement, despite*

the fact that 35 out of 46 registered Korean “comfort women” at that time accepted it, along with 68 relatives of the deceased.”

“In terms of his motivations behind those decisions, the continued pressure from the civil society actors, and in particular the influential Korean Council seemed to have played a role.”

Upolitycznienie kwestii historycznych przez organizacje obywatelskie

Str. 193: *“Apart from ideological polarisation, civil society in ROK has increasingly demonstrated politicisation. These conflicts emerged as a result of the Sunshine policy and were further underlined by subsequent presidents.”*

Str. 174: *“It is regrettable that the AWF ceased its activities rather than devoting resources to further research and commemoration, and that the Moon Jae-in withdrew from the most recent bilateral arrangement, despite the fact that the majority of the survivors have initially accepted compensation. Both of those cases represent a broader problem of the deficiency of long-term developments to the historical issues.”*

Autorka sama wskazuje na fakt upolitycznienia rekonyliacji przez koreańskie organizacje obywatelskie. Niezrozumiałe jest zatem, dlaczego nie bierze tego pod uwagę przy formułowaniu wniosków i konstrukcji modelu rekonyliacji?

Fragment o korupcji w Radzie Koreańskiej (Korean Council) wyraźnie świadczy o tym, że NGO to także aktorzy polityczni, którzy tak jak wszyscy inni kierują się określonymi interesami i motywami, z których nie wszystkie muszą być szczytne.

Str. 223-224: *“Although the Korean Council has received some criticism from the scientific community members in the past, the recent allegation of defrauding public donations, brought forward by the survivor of the “comfort women” system, carries significant consequences for all organisations involved in unresolved issues historical issues in the region. In spring 2020, Yoon Mee-hyang, the former executive of the Korean Council and a newly elected member of the South Korean parliament, was accused of inappropriate use of funds”*

“The victims’ misrepresentation and lack of transparency are at the centre of these allegations. Until the controversy emerged, The Korean Council has perceived itself as the principal representative of the surviving Korean “comfort women”, conveying their demands to the Japanese and South Korean governments”.

Dodać należy, że w tekście pojawiają się bardziej zniuansowane twierdzenia odnośnie roli rządu i OSO, tak jak w poniższych fragmentach, lecz nie zostają one uwypuklone we wstępie czy we wnioskach.

Str. 58: *“Second, even though the reconciliation process concerns the societies primarily, governmental institutions still play an important role in sustaining or altering its course. Therefore, while especially valuing the potential of non-governmental actors, a more comprehensive overview of the process will require not to omit or diminish the role of the respective states.”*

Str. 106: *“On the one hand, law and policymakers’ activities, official statements, declarations, and joint programmes aimed at overcoming the historical barriers between the states are undoubtedly crucial for moving the reconciliation agenda forward. On the other hand, the lack of interest from the legislators or deliberate manipulation of historical evidence and facts can hinder any progress. The intergovernmental level alone is not sufficient for transforming relations between the countries from hostile to amicable ones, as such change needs to occur between the respective societies.*

Nevertheless, the role of policymakers and institutions remains meaningful and indispensable, as reconciling requires the efforts initiated within all three levels (societal, intergovernmental and regional). Different actors are expected to work jointly to advance its agenda. In this context, the role of political leadership seems to be particularly essential in shaping both the policies and the public’s response towards the process.”

Str. 178: *“Political leaders and the governments, shaping the official narrative on the countries’ past, play a critical role in directing the reconciliation mechanism. Yet, inherently, the success of this process relies on transformation in perception towards each other between respective societies. Hence, the developments occurring at the people-to-people level, through actions of non-governmental actors, can impact the reconciliation outcome decisively in the long-term perspective.”*

Może warto byłoby przyjąć w modelu rekonyliacji bardziej neutralne definicje wszystkich aktorów?

Druga kwestia roli mediów w procesie rekonyliacji jest o tyle, ważna, że jak pokazały badania Genron NPO w 2017 r. aż 90 % respondentów obu państw czerpie informacje z krajowych mediów (<https://withnews.jp/article/f0170726003qq0000000000000000W06k10101qq000015624A>).

Na koniec można też zauważyć, że o ile teoretycznie analiza na poziomie regionalnym wydaje się logiczna i poznawczo ważna, o tyle przedstawione obserwacje budzą wiele zastrzeżeń. Przede wszystkim trudno przyjąć założenie, że USA to „państwo regionu”, co Doktorantka czyni powołując się na wypowiedzi pewnych polityków amerykańskich (np. Prezydent Obama; str. 65-66). Należałoby rozdzielić deklaracje polityczne od terminów analitycznych. Wprawdzie USA jako supermocarstwo odgrywają bardzo istotną rolę w Azji, która jest dla nich ważna strategicznie, ekonomicznie czy politycznie, ale nie są państwem regionu, zwłaszcza Azji Południowo-Wschodniej. Chyba że przeddefiniujemy termin „region”, ale co wówczas z pojęciem „globalny”? Poziom regionalny w modelu rekonyliacji można by rozszerzyć zatem na poziom globalny.

Uwagi do Hipotezy 4

Czy istnieje jakiś przykład rekonyliacji międzypaństwowej, która byłaby aktywnie wspierana przez państwo trzecie? Czy państwo trzecie może rzeczywiście doprowadzić do rekonyliacji?

Poniżej H4 oraz fragment podsumowania z Zakończenia.

Str. 12: *“H4: Overcoming the historical problem in relations between Japan and South Korea, which would result in a more robust regional alliance, constitutes one of the top priorities for U.S. foreign policy in Northeast Asia. Nevertheless, despite the strategic importance of this trilateral affiliation, consecutive U.S. administrations, except for Barrack Obama’s presidency, have refrained from taking an active approach to this issue.”*

Str. 248-249: *“Lastly, the fourth hypothesis was verified partially. As stated in the assumption, the research has concluded that the U.S. administrations have refrained from taking an active approach to the reconciliation issue between Japan and South Korea. However, it seems that despite the strategic importance of the trilateral alliance, overcoming historical problems between the U.S.’ two Northeast Asian partners has not been a cause of particular concern in Washington. The consequences of the decline in ROK – Japan bilateral relations have indeed constituted one of the focal points of America’s foreign policy in Northeast Asia. Nevertheless, it does not equal the U.S. explicitly prioritising historical reconciliation between the two states. More specifically, it seems that the consecutive U.S. administrations have substantially underestimated the significance of historical wrongdoings in the bilateral as well as the trilateral relationships. Furthermore, the exception of Barrack Obama’s presidency in terms of increased involvement in the historical issues in Northeast Asia could not be decisively validated. This has been mostly concerned with the lack of official evidence that would conclusively confirm that Obama’s administration has established an action plan or a strategy to navigate the trilateral relationship from the point of view of historical reconciliation.”*

Całość opiera się na pewnej obserwacji, że USA nie podejmują działań w celu doprowadzenia do japońsko-południowokoreańskiej rekonyliacji oraz wskazaniu, że USA powinny się zaangażować, gdyż takie działania leżałyby w ich interesie. Po czym, Autorka przeprowadza analizę, która pokazuje, że podejmowanie takich działań za czasów prezydentury Busha, Obamy i Trumpa (w celu rozwiązania problemów historycznych i tym samym rekonyliacji) nie była priorytetową sprawą dla Waszyngtonu. Cały

ten opis i analiza są niepotrzebne. Prowadzenie wywodu w oparciu o normatywne założenie, że coś powinno się wydarzyć (USA powinny się zaangażować do osiągnięcia rekuncji), pokazanie, że tak nie jest i następnie potwierdzenie, że tak powinno być nie ma ani dużej wartości analitycznej ani poznawczej. A ponadto, ta część została już opublikowana.

Nieścisłości i błędy faktograficzne

Str. 57: P.C. Schmitter, S. Kim, *The Experience of European Integration...*, op. cit., p. 1.
Ten artykuł jest na stronach 5-39, więc odniesienie nie może być do str. 1. Prawdopodobnie chodzi o str. 11. Ponadto, interpretacja Autorki jest trudna do przyjęcia. Integracja europejska została zainicjowana oraz prowadzona przez podmioty państwowe. Także sekretariat (Komisja Europejska) zostały utworzone przez państwa członkowskie. Twierdzenie, że proces ten był zapoczątkowany przez społeczeństwo obywatelskie czy ruchy społeczne jest niezgodny z przekazem cytowanego tekstu.

Str. 78: *"The conceptual basis for the organisation of the schooling system in Korea was essentially transferred from Formosa. Similarly to the first Japanese colony, the Korean subjects ultimately became entirely obedient to the colonizers. Such a goal was explicitly put forward almost immediately after the annexation in the Education Ordinance, issued on November 1, 1911. Article II of the document reads that the essential principle of education in Chosen shall be the making of loyal and good subjects by giving instruction on the basis of the Imperial Rescript concerning education.*

Autorka niesłusznie sugeruje, że była to polityka ukierunkowana na inne grupy narodowe niż Japończycy. Reskrypt cesarski o edukacji z 1890 r. był skierowany do wszystkich „obywateli” imperium i miał wpajać ideę posłuszeństwa i wierności Cesarzowi wszystkim poddanym bez względu na pochodzenie etniczne. Termin „naród/obywatel” (*kokumin*) nie występuje w Konstytucji Meiji, tylko termin „poddany” (*shinmin*). Nie jest to zatem specyfika podejścia do Koreańczyków. Tak więc można powiedzieć, że polityka edukacyjna dla Koreańczyków była wzorowana na tej skierowanej także do „rdzennych Japończyków”, co nie oznacza oczywiście równych z nimi praw w innych wymiarach czy braku dyskryminacji wobec Koreańczyków. Takie elementy jak bezwzględne posłuszeństwo i lojalność były wpajane wszystkim poddanym cesarza.

Str. 94 (oraz str. 227) *"In settling the legacy of colonization and wartime atrocities with Japan's neighbours, the Treaty's role is more troublesome and can essentially be viewed as another missed opportunity. Most notably, the former colonies or [a] China representatives were not included in the negotiations or present during the signing ceremony.. Japan had to renounce any claim to Korea or Taiwan (Formosa), but [b] matters of reparations and other disputes were not explicitly addressed, partially because the U.S. had already lost interest in further pursuing the war crimes."*

[a] Reprezentanci Chin, wówczas rządu Czang Kai-szeka (np. Wellington Koo) byli obecni podczas negocjacji, choć nie zdecydowali się ostatecznie podpisać traktatu.

[b] Cały rozdział V ("CLAIMS AND PROPERTY") Traktatu dotyczy reparacji, więc nie może być mowy o braku bezpośredniego nawiązania. Reprezentantów Korei rzeczywiście nie było, ale należałoby doprecyzować że do 1948 r. Korea Południowa nie była uznana za państwo, więc nie mogła być stroną tego porozumienia. Choć oczywiście Autorka właściwie podkreśla fakt, że problem odszkodowań wobec Korei nie został wówczas podjęty.

Str. 95-96: *"It is also worth mentioning that signing the Peace Treaty and the bilateral security agreement with the U.S. has facilitated the Japanese government consequent efforts to release the IMTFE convicts, who remained in the Sugamo Prison in Tokyo. More importantly, those steps have ultimately allowed those individuals, such as [a] Shigemitsu Mamoru or [b] Nobosuke Kishi, to successfully resume their political careers and occupy top government positions in post-war Japan."*

[a] SHIGEMITSU Mamoru należał do jednego z tych nielicznych polityków w Japonii, który sprzeciwiał się wojnie i krytykował traktowanie więźniów przez japońskie wojsko; Wyrok w jego sprawie był kontrowersyjny także wśród Amerykanów. Nie najtrafniejszy zatem przykład.

[b] KISHI Nobusuke był zatrzymany i przebywał w więzieniu jako podejrzany, ale nie został postawiony w stan oskarżenia, a tym samym nie został skazany, więc nie może być uznany za „skazanego” (convict). Poza tym, Kishi został uwolniony już w 1948 roku, a więc nie można powiedzieć, że podpisanie traktatu (1951) miało wpływ na jego uwolnienie.

Str. 115: “As Michael Weiner observes, Korean survivors have not been included in the Hiroshima Peace Memorial, which further underlines Japan’s postwar narrative of being a victim in the Pacific war and undermines other victims”

Przytaczany artykuł z 1995 r. jest nieaktualny. Obelisk poświęcony Koreańskim hibakusha został przeniesiony do Parku Pokoju w 1999 r.

http://www.pcf.city.hiroshima.jp/virtual/map-e/irei/tour_11_e.html

Str. 126: “Overall, it seems that the legacy of the AWF has been noticeably weakened overtime, and its achievements could only have a limited impact. Such result could be partially attributed to the change of the government and return to power by the LDP, which undermined the Fund’s capabilities and credibility.”

W gabinecie Premiera Murayamy Tomiichiego z Partii Socjalistycznej (JPS), który stworzył w koalicji z Partią liberalno-Demokratyczną (ang. LDP), na 22 ministrów 14 było z PLD, czyli większość, trudno więc mówić o „powrocie PLD” do władzy po odejściu Murayamy. PLD została odsunięta od władzy w 1993 r. (rząd Hosokawy Morihiro) i powróciła do władzy niecały rok później właśnie w koalicji z JPS.

Str. 151: “The following interventions of the Japanese Ministry of Education, Science, Sports and Culture (MoE) into the textbooks’ depiction of the past in the 1980s.”

W latach 80. istniało Ministerstwo Edukacji (ME; Monbushō), które przekształcono w Ministry of Education, Science, Sports and Culture (MEXT) w 2001 r.

Str. 229: “Japan established the “Takeshima Day” in 2005.”
To nie Japonia (czyli rząd) a prefektura Shimane ustanowiła ten dzień.

Str. 93: “Furthermore, particular welcoming of the dissenting judgment of justice Pal, exemplified, i.e. through his memorial displayed in front of the Yūshūkan Museum by the Yasukuni shrine in Tokyo, indicates the unwillingness of authorities in Japan to come to terms with the past wrongs.”

Jest to zbytnie uproszczenie, gdyż Yūshūkan jest instytucją prywatną.

Str. 111: “Contrary to interstate reconciliation processes in Europe, which were initiated promptly after the Second World War, such a mechanism in Northeast Asia only started gaining momentum from the early 1990s.”

Należałoby dodać, że ten proces rozpoczął się zaraz po wojnie w Europie tylko w państwach tego samego Zachodniego bloku politycznego. Poprawa w relacjach polsko-niemieckich to połowa lat 60. i lata 70. XX wieku.

Str. 160: “On the other, however, regular visits from Japan’s top policymakers are an indicator of the rising nationalism and revisionism within the government circles.”

Wizyty w świątyni Yasukuni odbywały się regularnie od zakończenia wojny, tylko do początku lat 80. Chiny i Korea nie zwracały na nie uwagi. Trudno powiązać je w tej sytuacji (ich liczba nie rośnie) z „rosnącym nacjonalizmem”.

Str. 175: *“Both ROK and Japan remain under the philosophical influence of Confucianism, which recognizes strong leadership as much more meaningful and significant compared to the institutions.”*

Silne przywództwo to w Japonii „nowy trend” polityczny, którego Abe Shinzō jest uosobieniem. W powojennej historii Japonii premier Nakasone Yasuhiro w latach 80. czy Koizumi Jun’ichirō na początku XXI w. są wymieniani jako przykłady silnych liderów, niemniej jednak byli oni uważani za wyjątki raczej niż regułę. O roli premierów w Japonii, zob. np. George Mulgan, Aurelia, 'The Role of the Prime Minister in Japan', in Robert J. Pekkanen, and Saadia M. Pekkanen (eds), *The Oxford Handbook of Japanese Politics* (2022; online edn, Oxford Academic, 2 Sept. 2020).

Str. 153: *“Association and publication of two separate (although almost identical) textbooks in 2009, published by the Jiyūsha Publishing (the original Tsukurukai), and Ikūhōsha Publishing (the split group) respectively. By 2016, the latter was adopted in 6,3% junior high schools in Japan”*.

Może warto jednak podkreślić fakt, że kwestia nacjonalistycznych podręczników NIE dotyczy 93,7 % gimnazjów. Zmiana z poziomu poniżej 0,5% do 6,3% jest znaczna i na pewno warta uwagi, ale ciągle jednak nie jest to znaczący odsetek. Ponadto, należałoby sprawdzić dane do momentu pisania pracy, aby potwierdzić trend. Np. konserwatywna gazeta *Sankei Shinbun* podała w 2020 r., że udział podręcznika do historii wyd. Ikūhōsha zmniejszył się o 80% w stosunku do poprzedniego okresu do poziomu 0,4% udziału w rynku dopuszczonych podręczników; (<https://www.sankei.com/article/20201118-GN5DVMLYUBKHNHJOFPN152I7MY/>). Jak widać, trend jest zmienny i należałoby go analizować w szerszej perspektywie. Ponadto, w 2020 r. MEXT odrzuciło podręcznik przygotowany przez wydawnictwo Jiyūsha (czyli Tsukurukai).

Uproszczenia

Str. 107: *“First, it will be argued that the governmental level does not support reconciliation between Japan and South Korea. Recent years have revealed growing antagonisms between respective administrations over the past”*

Rekoncyliacja to proces, który trwa i przechodzi przez różne fazy. Tak jednoznaczne stwierdzenie nie jest analityczne użyteczne. Jak traktować w tej sytuacji “New Japan–Republic of Korea Partnership towards the Twenty-first Century” z 1998 r.

Str. 175: *“Yet, as this chapter has sought to demonstrate, key decision-makers can also impede the reconciliation progress.”*

Jak sama Autorka podsumowuje, rozdział miał na celu wykazanie, że kluczowi decydenci mogą zahamować proces rekoncyliacji i tak też się stało. Innymi słowy, fakty zostały dobrane tak, aby pasowały do tezy. Postać premiera Abe Shinzō była i jest bardzo kontrowersyjna ale też i wielowymiarowa, i tłumaczenie niepowodzeń w stosunkach z Koreą Południową jego poglądami politycznymi jest niewystarczające. To przecież Abe doprowadził do podpisania porozumienia w sprawie „comfort women” w 2015 r., które ostatecznie zerwał Prezydent Moon pod wpływem organizacji obywatelskich (Korean Council).

Ponadto, Abe odbył symboliczną wizytę do Pearl Harbor w grudniu 2016, gdzie wygłosił przemówienie „*The Power of Reconciliation*”. Wizyta ta została poprzedzona odwiedzinami Prezydenta Obamy w Parku Pokoju w Hiroshimie w maju 2016 r. Oba wydarzenia choć częściowo krytykowane (m.in. za brak wyraźnych przeprosin z obu stron) spotkały się z pozytywnym przyjęciem w obu krajach i były szeroko komentowane na świecie. Polityczna wola rozwiązania kwestii historycznych była więc, lecz nie udało się jej zrealizować. Pytanie, dlaczego tak się stało, pozostało w niniejszej pracy w dużej mierze bez odpowiedzi.

Błędy formalne i merytoryczne

Praca nie zawiera wyjaśnienia na temat sposobu transkrypcji nazwisk i nazw z języka japońskiego i koreańskiego (np. zmodyfikowany system Hepburna do jęz. japońskiego oraz McCune'a-Reischauera do jęz. koreańskiego). Poza tym, nie ma też informacji o kolejności występowania imienia i nazwiska. W obu państwach zwyczajowo podaje się nazwisko przed imieniem. Wyjątek stanowią czasami prace wydawane w jęz. angielskim (lub innym języku obcym), które podają imię przed nazwiskiem. W takich sytuacjach zaznacza się to w liście bibliograficznej, natomiast w tekście głównym podaje kolejność zwyczajową dla tych obszarów. Drugim rozwiązaniem byłoby przyjęcie konwencji zachodniej, imię-nazwisko. W obu przypadkach ważne jest, aby czynić to konsekwentnie, a tak w niniejszej rozprawie nie jest.

Str. 13: Taku Tamaki, Hiro Saito, Takashi Yoshida → TAMAKI Taku, SAITŌ Hiro, YOSHIDA Takashi

Str. 14, 26: Ja-hyun Chun → CHUN Ja-hyun

Str. 79: Tarō Katsura → KATSURA Tarō

Str. 89: Ishii Shiro → Ishii Shirō

Str. 89: K. Tsuneichi x 2, K. oraz str. 90 Tsuneichi x 1 → TSUNEISHI K.

Str. 95: Nobosuke Kishi → KISHI Nobusuke

Str. 103: Kiichi Miyazawa → MIYAZAWA Kiichi

Str. 122: Kato Koichi, Kono Yohei → Katō Kōichi, Kōno Yōhei

Str. 130: Obuchi Keizo → Obuchi Keizō

Str. 132: Koryunen → Kōryūnen

Str. 148: Kono Taro → Kōno Tarō

Str. 201: Yayori Matsui → MATSUI Yayori

Str. 166: Yoshifumi Tawara → TAWARU Yoshifumi

Str. 201: Jae Young Lee → LEE Jae Young

Niekonsekwencja zapisu nazwisk japońskich prowadzi do dosyć absurdalnej pomyłki w przypisach, gdzie pojawia się tylko imię i skrót nazwiska. I tak np.:

U. Aiko zamiast UTSUMI A. (str. 88) (Akiko to imię)

F. Hisakazu zamiast FUJITA H. (str. 90) (j.w.)

M. Akimasa zamiast MIYAKE A. (str. 103) (j.w.)

T. Yoshifumi zamiast TAWARA Y. (Str. 166, przypis 606) (j.w.)

Błędy w transkrypcji i tłumaczeniu

Str. 201: the National Japanese Coalition for the Resolution of the Comfort Women Issue [Nihongo Ianfu Mondai Kaiketsu Zenkaku **Kyodou**] → powinno być: Nihongo Ianfu Mondai Kaiketsu Zenkoku **Kōdō** – co można przetłumaczyć jako: National Action to Solve the Japanese Military "Comfort Women" Issue (Narodowa akcja na rzecz rozwiązania problemu „kobiet pocieszycielek” przy japońskim wojsku)

Str. 181: non-political organisations (NPOs) → NPO to skrót “non-profit organizations”

Błędy językowe (sens zdań)

Praca nie przeszła korekty językowej. Niektóre zdania wyglądają na tłumaczenie maszynowe, a inne pozbawione są sensu.

Str. 41: “Regarding the issue of reparations, the authors found out that they are dependent on what are the specific demands of the victimized group are.”

Str. 50: “Recalling key elements of constructivism is relevant for the discussions regarding interstate reconciliation as, so far, it has proven the most adequate in positioning reconciliation in IR.”

Str. 52: *“this analysis aims to shift focus to actors themselves and the different types of engagement and roles they anticipate the reconciliation mechanism.”*

str. 53: *“Therefore, this analysis adopts the neo-functional paradigm as a leading theoretical concept to attempt this goal.”*

Str. 64: *“Therefore, the dynamics should also be addressed since those exchanges play a crucial role in shaping the overall progress and results of the mechanism.”* (wyniki mechanizmu?)

Wywiady

Str. 249: *“Despite the substantial overall value of interviews, relying upon that source of information has also proven challenging. As mentioned in the introduction, despite making repeated contacts with representatives of some civil society organisations in Japan and South Korea, several have not responded to the interview request. Furthermore, the language barrier has also limited the number of organisations with whom the discussion could occur. Regarding the U.S. specifically, it was also complicated to establish a distinctive position of consecutive administrations due to personnel changes.”*

Wywiady jako metoda zbierania danych należą do przyjętego i ugruntowanego sposobu badawczego, nie mniej jednak w opisanych powyżej warunkach, Doktorantka powinna była zadbać o tłumacza. A ponadto, zbyt duża koncentracja na aktorach niepaństwowych przyczyniła się do stronniczego przedstawiania intencji i motywów (pozytywne u NGO, inherentnie negatywne u przedstawicieli rządu). I na koniec można zauważyć, że Autorka przeprowadziła wywiady tylko z przedstawicielami rządu USA, brak jest takowych z japońskimi i południowokoreańskimi politykami.

Pytania

Str. 116-117: Dlaczego dane o współpracy gospodarczej są przedstawione w tak krótkim okresie (1991-2000, graf 3, 4)? Przedstawienie dłuższego okresu do chwili obecnej dawałoby podstawę do oszacowania (choćby korelacyjnie) wpływu problemów historycznych na współpracę gospodarczą.

Str. 132: Dlaczego w przedstawionym opisie występuje podział na okresy 1998-2002 a potem od 2009? A ponadto, sam fakt odbycia wizyt nie musi świadczyć o poprawie współpracy. *“Lastly, the frequency of high-level visits of respective leaders also supports the notion of enhanced Japan – ROK cooperation in the late 1990s. Between 1998 and 2002 there were six official visits (three of ROK president Kim Dae Jung in Japan, and three of Japanese prime ministers in South Korea).”* To prawda, że w przeciągu pięciu lat (1998 do 2002) odbyło się 6 wizyt. Ale czym wytłumaczyć fakt, że w pominiętym przez Autorkę okresie siedmiu lat (2003 do 2009), takich wizyt było w sumie 12 (6 wizyt japońskich premierów w Korei, w tym trzy wizyty Premiera Koizumiego oraz 6 wizyt prezydentów Korei w Japonii).

Inne uwagi

Lista materiałów referencyjnych na końcu dysertacji jest bardzo bogata, nie mniej jedna ich spis jest mało klarowny (brak interlinii czy jakichkolwiek innych symboli oddzielających poszczególne pozycje) i bardzo skomplikowany. Bibliografia podzielona jest bowiem aż na dziesięć kategorii (wywiady, monografie, prace zbiorowe, rozdziały w pracach zbiorowych, artykuły w recenzowanych czasopismach, raporty think tanków i NGO, artykuły online, hasła ze słowników, strony internetowe), w tym siedem podkategorii pod hasłem „dokumenty” (archiwa, traktaty i porozumienia, akty prawne i sądownicze, wysłuchania, raporty, dane statystyczne, komunikaty prasowe). Lista bibliograficzna powinna ułatwiać odszukanie i weryfikację materiału, a nie je komplikować i uprzykrzać. Trudno sobie wyobrazić sprawdzanie bibliografii w wersji drukowanej.

Ponadto, jako że językiem rozprawy jest angielski, zdziwieni budzi sposób zapisu bibliografii według standardów polskich (tytuły czasopism są ujęte w cudzysłów).

Str. 98

“the Korean side, in a way, gave up pressuring acknowledgement of the past atrocities in the Treaty for \$300 million in non-repayable grants and \$200 million.”

Może warto dodać, że 300 milionów USD w 1965 r. to obecnie (kwiecień 2023 r.) ok. 2,5 miliarda USD (skorygowane o inflację).

Pomimo wielu zastrzeżeń i uwag odnośnie niniejszej rozprawy, chciałabym podkreślić jej wysoki poziom oraz wskazać na fakt, że rodzaj prowadzonej z Doktorantką polemiki dobitnie świadczy o jej dojrzałym warsztacie naukowym i wpisuje się w główny nurt dyskusji akademickich.

KONKLUZJA

Podsumowując całościowo rozprawę mgr Agnieszki Batko pt. *The multi-level approach to the reconciliation process in Northeast Asia. The case of Japan and the Republic of Korea* (Proces rekonyliacji w Azji Północno-Wschodniej w ujęciu wielopoziomowym. Przypadek Japonii i Korei Południowej) stwierdzam, że spełnia one ustawowe wymagania i warunki oraz wnioskuję o odpuszczenie jej do dalszego etapu postępowania w sprawie nadania stopnia doktora.

